

A HOMÁLYBÓL

AZ ELSŐ MAGYAR CID

1773

A' Nemes Szív nagyra vágyik, és nagyot mér,
Első próbája-is tanult Vitézhez fér

– válaszolja büszkén Rodrigo az őt lenéző Gomes grófnak a *Czid* második felvonásában.¹ Hasonló öntudat vezérli Teleki Ádámot, „n. Kővár-vidéke fő kapitányá”-t is, amikor nem kisebb művet választ ki fordításra, mint, „Korneille Péter” leghíresebb „szomorú játék”-át.² Teleki öntudata azonban nem pusztán irodalmi jellegű. Olyan arisztokrata ő, aki – egy későbbi művének, az *Emlékeztető oszlopnak*³ a tanúsága szerint – elhatárolja magát a „tsupán csak pénz keresésért” író literátoroktól,⁴ s a *Czid* előszavában is hangsúlyozza, hogy a fordítást „egyéb dolgaitól való üres óráiban” készítette.⁵ Egy pillanatig Zrínyire gondolunk, aki a *Szigeti veszedelem* bevezetésében leszögezi: „az kit írtam, multságért írtam, semmi jutalmot nem várok érte.” Amikor pedig Teleki arról beszél, hogy a magyar nemzetet igazságtalanság „más Nemzeteknél alább valónak” ítélni,⁶ ugyancsak Zrínyi mondata visszhangzik a fülünkbe: „egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók”. Mégsem szabad túlságosan erőltetni a párhuzamot. Ami a nagy költő-elődnél a jutalmat elhárító szerénység, az a *Cid* fordítójánál nem kis részben főúri gőg, mint ahogy az *Emlékeztető oszlop* (kevésbé poétikus) sorai más vonatkozásban tanúsítják:

Akármit vartyogjon hát a' paraszt Béka,
De a jó születés ISTEN ajándéka.⁷

¹ „CZID. / SZOMORÚ JÁTÉK. / Mellyet hajdon / KORNEILLE PÉTER / Franzia nyelven készített. / Mostan pedig / Magyar Versebbe foglalt / GROF TELEKI ÁDÁM. / Az tsászári és apostoli királyi fel / ség' arany költsos komornyik hive / és n. Kővár-vidéke fő kapitánnya. / Kolo'sváratt, / a' Ref. Coll. Betüivel, 1773. Esztend.” 24. lap. A dolgozat szövegében a Teleki-féle fordítás címét *cz*-vel írjuk.

² I. m., címlap.

³ A felesége halálára írt költemény címe: „EMLÉKEZTETŐ OSZLOP / mellyet / néhai igen kedves és ritka virtusokkal / fénylett kedves élete párijának, / L. Baronissa Hadadi / VESSELÉNYI MÁRIÁNAK / áldott emlékezetére meg-keseredett szivel emelt / R. Sz. Birodalombéli Grof Széki / TELEKI ÁDÁM / [...] / Kolo'sváratt, / Nyomt. A' Réformátum Kollég. Betüivel 1786-dik Esztend.”

⁴ *Emlékeztető oszlop*, D4 r.

⁵ *Czid*, *Elöl-járo beszéd*

⁶ Uo.

⁷ *Emlékeztető oszlop*, A2 v.

A *nemzet* és a *haza* tehát meglehetősen szűk fogalmak Teleki Ádám gondolkodásában, még akkor is, a ha felvilágosodás előszelétől megcsapva, a szép magyar könyvekért száll síkra: „Tanúljunk ’s tudjunk más nyelveket, de a’ magunkét ne felejtsük; sőt azon igyekezzünk, hogy az Magyar Könyveknek mind bővsége, ’s mind pedig betse lehessen, ha tsak a’ Magyarok között-is.”⁸ Tiszteletre méltó program. Kérdés azonban, mennyire sikerült Teleki Ádámnak megvalósítania merész vállakozását, a *Cid* átültetését. „Aránypárban” fogalmazva: vajon nem marad-e éppen annyival alatta a nagy corneille-i remekműnek, amennyivel az életfelfogásának kisszerűsége eltörpül (az egyébként Corneille-jel egy században élő és alkotó) Zrínyi egyetemessége mellett?

Harminchárom éves, amikor – 1773 őszén – a kolozsvári református kollégium betűivel kinyomtatják a *Czidet*. Két korszak határán vagyunk: mindössze egy év telt el azóta, hogy az *Ágis tragédiája* megjelent Teleki Ádám talán a legjellegzetesebb példája annak, mit jelent ez a korszakváltás. Mint említettük, konzervatív társadalmi felfogása a magyar nyelv, a magyar könyv szeretetével párosul. Franciás műveltsége a maga idejében még az elődöktől örökölt arisztokratikus vonás, de ennek a műveltségnek a jegyében olyan irodalmi tettet hajt végre, amely a bécsi testőrörök törekvéseinek is megfelel. Ezer szál köti a múlthoz, de munkásságának számos eleme már a jövőbe mutat. A Corneille-fordítás esztétikai és irodalomtörténeti értékelésében mindenekelőtt ezt a kettősséget kell szem előtt tartanunk.

A *Czid* cselekménye azzal a jelenettel indul, amelyben Chiméné, aki szerelmes az ifjú Rodrigóba, szeretné megtudni, vajon apja mint vélekedik választásáról. Bizalmasát, Elvire-t faggatja:

Elvire, m’as-tu fait un rapport bien sincère?
Ne déguises-tu rien de ce qu’a dit mon père?

Ugyanez Telekinél:

Elvire! ha szerettz, ne titkold el tőlem,
Szólj! mit beszélt veled az Atyám felőlem?⁹

Első pillanatra úgy látszik, a fordítás visszadja a lényegét. Lexikai szempontból a következő szavak felelnek mag az eredetinek: *Elvire!* [...] *ne titkold el* [...], [...] *mit beszélt* [...] *az Atyám* [...]. Feltűnő, hogy a megszólításon kívül az egész első sor kimarad az

⁸ *Czid, Elöl-járó beszéd*. TELEKI tehát valóban nem előadásra, hanem olvasmányoknak szánta a drámát, mint ahogy azt TARNAI ANDOR is megállapítja (akadémiai Irodalomtörténet II. kötet 581.)

⁹ *Le Cid*, I. I. Ld. CORNEILLE: *Théâtre complet*. Texte établi par GEORGES COUTON. Éditions Garnier Frères, Paris 1971. Tome premier 735. CORNEILLE szövegét a továbbiakban is ebből a kiadásból idézzük.

átültetés során. A szövegnek ilyen mértékű megcsonkítása részben azzal magyarázható, hogy nyelvünk 18. századi állapota a francia eredetnél általában jóval hosszabb terjedelmű fordítást tett csak lehetővé, a vers kötött szótagszáma tehát kényszerű elhagyásokat eredményezett. Az általunk vizsgált esetben egy olyan mondat maradt ki, amelyik arra utal, hogy Elvire már elmondott egyet-mást úrnőjének, s a néző (vagy az olvasó) *in medias res* kerül a dinamikus cselekmény sodrába. Telekinél ennek nyoma sincs: még csak most kezdődik a beszélgetés. A részben kételkedő, részben bizonyosságot kereső francia kérdések helyett ezért kerül túlsúlyba a felszólítás, törik meg a mondatok ívelése. A számos betoldás, amire fent az öt helyen is szükségessé vált kipontozás utal, a korabeli fordítói gyakorlatban természetes. A névmási alakokon kívül két fontosabb elem van köztük: a parancsolást kifejező *Szólj!*, illetve a *ha szerettt* közbevetés. Ez az utóbbi talán enyhíti a magyar változat felszólító jellegét, s az úrnő — szolgáló viszonyba egy bizonyos érzelmi töltést visz, ha nem is olyan bonyolult módon, mint a francia szöveg.

Feleletében Elvire igyekszik megnyugtatni Chiménét:

Tous mes sens à moi-même en sont encor charmés:
Il estime Rodrigue autant que vous l'aimez,
Et si je m'abuse à lire dans son âme,
Il vous commandera de répondre à sa flamme.

Magyarul:

Repes még mostan-is Szívem, 's azt mondhatom,
Szeme tükrében, Szívét mint láthatom;
Betsülli Rodrigot, 's mint Nagysád úgy várja
Hogy Nagysádé légyen, 's Nagysád az ő Párja.¹⁰

Ennek a négy sornak az átültetése megerősíti azt a feltevésünket, hogy Teleki elsősorban a szöveg dinamizmusát tekintve volt kevésbé igényes. Corneille-nél először két párhuzamos érzelemről van szó: arról a megbecsülésről, amelyet az apa, illetve arról a szerelemről, amelyet a leány érez Rodrigo iránt. A fordításban ennek a más-más szóval (*estimer, aimer*) kifejezett, de az *autant que*-vel egységbe foglalt két érzésnek a dialektikája szinte teljesen elsikkad, mint ahogy a negyedik sor aktivitást jelző igéi (*commander, répondre*) helyett is a statikusabb *várja*, illetve *légyen* szerepel. A képpalkotás módszere ugyancsak meglehetősen eltér az eredeti drámáétól: az elvonttól a konkrét irányába tolódik el. Az *érzékek* helyett egyedül a *sztív*, a *lélek* helyett a *szeme tükrö*e utal a szereplők belső világára. És még egy észrevétel — olyan, amely már nem fordítói módszerekre, hanem fordítási ügyetlenségekre vonatkozik —: a dikció hatását henyé

¹⁰ Uo

szóismétlések rontják. A *szívem* — *szívét* csak nagy jóindulattal nevezhető figura etymologicának, a háromszoros *Nagysád* ellen pedig már Bessenyei is tiltakozott, mert a címek állandó kitétele (milyen jellemző ez Teleki Ádámra!) „a Tragediának Természeti ellen van.”¹¹

A konkrétabb jellegű képek használata különösen a harmadik felvonás első jelenetében tanulmányozható. Ekkor már lezajlott a tragikus összeütközés a szerelmesek szülei között: Chiméné apja, a gróf, megsértette a hajlott korú Diegót, s ez utóbbi helyett fia, Rodrigo állt bosszút, megölve a grófot. Elvire megdöbben, hogy e véres leszámolás után Rodrigo még be meri tenni a lábát Chiméné házába:

Elvire

Rodrigue, qu'as-tu fait? où viens-tu, misérable?

Don Rodrigue

Suivre le triste cours de mon sort déplorable.

Elvire

Où prends-tu cette audace et ce nouvel orgueil,

De paraître en des lieux que tu remplis de deuil?

Quoi? viens-tu jusqu'ici braver l'ombre du Comte?

Ne l'as-tu pas tué?

Don Rodrigue

Sa vie était ma honte:

Mon honneur de ma main a voulu cet effort.

A fordításban:

Elvire

Rodrig! mit miveltél! hová jössz, hová méssz?

Rodrigo

Az hová ragad e' szerentsétlen szélvész.

Elvire

E' már nagy bátorság, illy' kevély hogy lettél?

Hogy olyan Házhoz jössz, melyet gyászban tettél.

Tám kívánod még a' Gróf testét bojgatni?

Nem ölted-é jól-meg?

¹¹ BESSENYEI GYÖRGY: *A holmi*. Béts 1779. 295–296. BESSENYEI egyébként igen nagyra értékeli TELEKI ÁDÁM fordítását: „e magyar munkát soha ő előtte maga nemébe, magyarság még meg nem haladta, sem hozzá hasonló nem volt: rajta kívül nem is tudunk előtte oly formán öszve foglalt *Tragediát*.” (Uo.) Csupán a *nagyságos*, *felsőleges* szavak túlzott használatát kifogásolja. NAGY PÉTER szerint „ebben már, a végtelen dicséret mellett, benne van az irodalmi kritika magva: bár még csak nyelvi szempontból bírálja, s ott is felültesen, de már bírál”. (*A francia klasszikus dráma fogadtatása Magyarországon*. 1943. 15.) A BESSENYEI által nehezményezett nyelvi megoldás látszólag valóban felületi jelenség, mégis úgy vélem, hogy TELEKI egész habitusából fakad, s így tulajdonképpen a fordítás legjelentősebb problémájára utal.

Rodrigo

Azt nem tagadhatni.

Mert az ő élete volt az én halálom.¹²

Corneille sorait az antik sorstragédiák pátosza emeli: a *misérable* nem a mai értelmébe vett „nyomorult”-at jelenti (bár lehet, hogy maga Elvire ilyenformán gondolja), sem pedig Victor Hugo társadalmi számkivetettjeit, hanem a Végzet által sújtott embert, aki – mint Don Rodrigue válaszából a franciában kiderül – heroikus pesszimizmussal vállalja siralmas sorsát, követi annak szomorú folyamatát. A kényszerűség és az önkéntesség bonyolult egysége ez. Telekinél elmaradnak a sorstragédia kulcsszavai: a *sort* és a *cours*; illetve más helyzetbe kerülnek: a *misérable* a szélvésznek és nem az embernek a jelzője lesz, annak a szélvésznek, amely egy tehetetlen (kockáztassuk-e meg a szót: szenvedésre „predestinált”?) áldozatot ragad magával. Érdekes, hogy a klasszikus – főleg persze latin, és nem annyira görög – nyelv műveltséggel rendelkező magyar 18. század mennyire nem tud a tragikum forgalmának a mélyére hatolni! De Corneille barokk fogalomrendszerének sem. Elvire soraiból az átültetésben eltűnik az *ombre*, melléknévi formába kerül az *orgueil*, csak az egyszerűbb *audace* (>bátorság) és *deuil* (>gyász) marad meg. A Rodrigo által tömören megfogalmazott, szokatlan ellentét (*sa vie – ma honte*) a magyarban az *élet ~ halál* hagyományos pólusaira egyszerűsödik. A fordítás megnövekedett szótagszáma jó ürügy az *honneur* és az *effort* teljes elhagyására. Számszerű összesítést végezni természetesen igen nehéz, mivel nem mindig húzható meg pontosan a konkrét és az elvont fogalmat jelentő szók határa. Mindenesetre tény, hogy az általunk kiemelt absztrakt fogalmak közül a fordításban hat elsikkad, és csak három marad meg az eredetinek megfelelő funkcióban.

A *Cid* egyik vissza-visszatérő gondolata az abszolút monarchia eszméje. Don Arias a második felvonásban így figyelmezteti a gróft:

Mais songez que les rois veulent être absolus.

Ennek a megállapításnak az általános (vagy, ha játszani kívánunk a szavakkal: abszolút) érvénye korántsem található meg Telekinél, aki csupán az egyedi esetre vonatkoztatja:

A' leszsz, a' mit végez Király' akarattya.¹³

Hasonló átalakuláson mennek át az uralkodó szavai, aki egy helyen fenyegető hangsúllyal jelenti ki, a grófról beszélve:

¹² *Le Cid*, III. 1. (762. l.) *Czid*, 43.

¹³ *Le Cid*, II. 1. (748.) *Czid*, 22.

Fût-il la valeur même, et le dieu des combats,
Il verra ce que c'est que de n'obéir pas.

Magyarul:

Maga Márs volna-is rántzba fogom szedni,
'S Meg-láttya mit tégyen nekem nem engedni.¹⁴

Tehát nem az engedetlenség bűnéről van szó, úgy általában, hanem egy bizonyos személy iránti engedetlenségről, amit a *nekem* szó fejez ki. Valószínű, hogy Teleki Ádám nem tudatosan kerülte meg az abszolutizmus problémáját, hanem az 1770-es évek Erdélyében, a rendi alkotmány illúziójában élve, egyszerűen nem volt érzéke hozzá, így — a többi elvont fogalomhoz hasonlóan — ez is a konkrétum felé csúszott el az átültetés során. (A király szavainak a fordításával kapcsolatban mellékesen utaljunk még az elvont *valeur* szó eltűnésére, a „harcok istené”-nek a név szerinti megemlítésére, valamint az ízes-bájos *rántzba fogom szedni* kifejezésre, amelynek a franciában nyoma sincs.)

Az eddigiekben szinte kizárólag azt elemeztük, mit *nem* tudott visszaadni Teleki Ádám Corneille drámájának a világából. Ha csak ezt az oldalt vennők tekintetbe, nehéz lenne megérteni, miért olvasták olyan nagy örömmel a könyvet a kor legkiválóbb magyar írói.¹⁵ Egyebek közt talán éppen azért, amire az imént zárójelben utaltunk: tőrölmetszett, szép nyelvi fordulataiért. Mennyire hűtlen, mint fordítás, de mennyire megkapó a Rodrigóba titokban szerelmes infánsnő vallomása bizalmasának:

Minden reménységem, hidd-el, füst és pára.

(Ma plus douce espérance est de perdre l'espoir.)¹⁶

Vagy Rodrigo büszke szavai a grófhhoz:

Igaz! ifjú vagyok, de a' szép Nemes Vér,
Még ifjú korában ki-mutatja mit ér.

(Je suis jeune, il est vrai; mais aux âmes bien nées
La valeur n'attend point le nombre des années.)¹⁷

Gyakran sikerül visszaadnia valamit Corneille epigrammatikus tömörségéből — s ennek a fontosságát a körülményeskedő magyar stílus korában nem lehet eléggé hangsúlyozni! A gróf például a párbaj előtt fagyelmezteti a főhőst:

¹⁴ *Le Cid*, II. 6. (755.) *Czid*, 34.

¹⁵ BESSENYEI véleményével kapcsolatban ld. a II. jegyzetet. KAZINCZY, amikor fogságában kézhez kapja TELEKI *Czidjét*, örömben így ír: „*Cid*-et úgy tartom, mint régolta birni óhajtott, elveszthető kincsemet.” (Vö.: NAGY PÉTER, id. h. 17.)

¹⁶ *Le Cid*, I. 2. (739.) *Czid*, 7.

¹⁷ *Le Cid*, II. 2. (749.) *Czid*, 24.

Mert nints ott Ditsőség, hol nints veszedelem.

(A vaincre sans péril, on triomphe sans gloire.)¹⁸

Don Sanche, aki ugyancsak szerelmes Chiménébe, felajánlja neki, hogy elpusztítja Rodrigot. Ez a bosszú legrövidebb útja, hisz

A' Törvény gyakorta pénzzel forduló zár,
Kétséges és hosszas, majd tsak rák háton jár.

(Az eredetinek itt más a sorbeosztása:

Vous savez qu'elle marche avec tant de langueur,
Qu'assez souvent le crime échappe à sa longueur;
Son cours lent et douteux fait trop perdre de larmes [. . .]¹⁹)

Amikor az ifjú hős úgy próbálja visszaszerezni a király kegyét és bocsánatot nyerni a gróf megölésére, hogy hadba indul a mörök ellen, az infánsnő fölkeresi szerelmi vetélytársnőjét, Chiménét, és e szavakkal lép be hozzá:

Nem azért jöttem, hogy fájdalmid' enyhítsem,
De hogy könyveidhez könyvim' elegyítsem.
(Je ne viens pas ici consoler tes douleurs;
Je viens plutôt mêler mes soupirs à tes pleurs.)²⁰

A sok rövid szemelvény után érdemes meghallgatni egy hosszabb részletet is annak a tanulmányozására, milyen műgávrágadós tud lenni helyenként a szöveg sodrása. A csatából diadalmasan visszatérő Rodrigo beszéli el a harcok egyik részletét:

Ekkor mi fel-kelünk szörnyü kiáltással,
Társink a' hajókból szint' oly' rikóltással
Ki-jönek, 's fegyverünk mint a' fényes tsillag
A' *Maur* feje felett mind egy aránt villag.
Meg-ijed, el-rémül, tsügged reményében,
Ki-vont fegyvere is tsak reszket kezében.
Noha jött prédára, 's arra vólt vágyása,
De nints szárazon, nints vízen maradása.
Vágjuk és kergetjük; szörnyü a' romlása,
Vérekből lett egész patakok folyása.
Ellent állni nekünk közzülök egy se mér,
'S *Meg*-bontott rendekre senki vissza nem tér.
De Királok, őket mind addig biztatják,
Míg Szívek meg újjúl, és rendbe hozhatják.
Kiáltják: Hartz nélkül így meg halni szégyen,
'S *Veszedelmek*' oka tsak félelmek légyen.
Oszlik így félelmek, 's már kardhoz is nyúlnak,
Meg-álnak; 's *Vitézink*' közzül sokan húlnak.
A' Hartz helyi, a' hajó teli hólt testekkel,
A' Tenger vereslik, ki-omlott vérekkel.

¹⁸ *Le Cid*, II. 2. (750.) *Czid*, 25.

¹⁹ *Le Cid*, III. 2. (763.) *Czid*, 45.

²⁰ *Le Cid*, IV. 2. (776.) *Czid*, 65.

Oh melly sok szép dolog marad setéségben!
Mert homályos lévén, a' ki mit vitt végben
És vitéz próbáit tsak maga tudhatta,
'S Kié a' szerentse, maga se láthatta.²¹

A fordítás jól érzékelteti a hadiszercencse váltakozását, a kavargó küzdelmet és a mórok ellen csatázó vitézek hősiességét. A holttestekkel borított hajók és a vértől vöröslő tenger képe szinte a lepantói csatáról készült velencei festményeket jutattja az olvasó eszébe. Nem véletlen, hogy éppen ezek a sorok emelkednek ki a műből: előzményükként ott van a magyar honvédő harcok több évszázados költészete, elsősorban Zrínyi, akinek egy-egy gondolatára már Teleki „Elöl-járó beszéd”-ének kapcsán utaltunk. (Egyébként feltűnő, hogy a dráma kimagasló részleteként egy *epikus* jellegű betétet kell idéznünk! Vajon nem az azóta eltelt két évszázad hazai drámatörténetének egyik súlyos problémáját ragadjuk meg — már Telekinél?)

A mórokon aratott győzelmével Rodrigo megmenti Kasztíliát és a királyi trónt. Corneille szövegében nemcsak itt, hanem az egyes szereplők jellemzése során is állandóan ismétlődő mozzanat az állam, az ország, a közjó érdekeinek a hangsúlyozása. Hogyan fordítja Teleki Ádám ezeket a kifejezéseket?

Amikor Rodrigo megöli a grófot, a király megemlékezik az utóbbinak az állam számára tett szolgálatairól („un long service à mon État rendu”) — Teleki megfogalmazásában: „Hazája mellett vont vitéz fegyveré”-ről.²² Chiméné ugyancsak az állam érdekében („au bien de tout l'État”) esdikel a bosszúért — a fordítás szerint ez „az Haza Köz javának” használna.²³ Rodrigót apja figyelmezteti, hogy a fejedelemnek és az országnak („ton prince et ton pays”) szüksége van az ifjú harcos karjára — Telekinél ugyanezt a „Királyod 's Hazád” szavak fejezik ki.²⁴ Érdekes, hogy amikor Rodrigo, a gróffal összetűzve, apjának egykori hírnevéről beszél, apjéről, aki a maga korának becsülete („l'honneur de son temps”) volt, a fordításban ez utóbbi fordulat helyett is a „Hazánk' betsülete” szerepel.²⁵ S mielőtt — a dráma végén — lovagi párbaj állítaná vissza végleg Rodrigo becsületét, a király vonakodik megadni az engedélyt a párharcra, mert ez a szokás a legjobb harcosaitól fosztja meg az államot („des meilleurs combattants affaiblit un État”) — a magyar változatban az uralkodó azon kesereg, hogy „Sok Nagy Haza' fia véletlen véget ért.”²⁶ A „patrie” Corneille-nél aránylag ritkábban

²¹ *Czid*, 72–73. (Vö.: *Le Cid*, IV. 3. 781.)

²² *Le Cid*, II. 7. (758.) *Czid*, 37.

²³ *Le Cid*, II. 8. (760.) *Czid*, 40.

²⁴ *Le Cid*, III. 6. (774.) *Czid*, 61.

²⁵ *Le Cid*, II. 2. (749.) *Czid*, 23.

²⁶ *Le Cid*, IV. 5. (784.) *Czid*, 78.

fordul elő, Teleki Ádám viszont az egész „állam – ország – közjóhaza” fogalomkört következetesen a *haza* szóval jelöli. Már utaltunk arra, hogy Teleki patriotizmusa meglehetősen szűk, főúri jellegű, ám Corneille arisztokratikus környezetben játszó drámájának az átültetése alkalmasnak tűnt ennek a patriotizmusnak a kifejezésére.

Végeredményben tehát úgy összegezhethetjük az elmondottakat, hogy a *Cid* első magyar fordítója nem sokat ért meg a mű Richelieu-korabeli problematikájából, nagymértékben egyszerűsíti és lazítja annak dramaturgiáját, az elvont fogalmakat kifejező szavakat konkrét képekkel helyettesíti, és a drámába legfőbb erkölcsi mondanivalóként egy, a főnemesi érdekek védelmére alapuló, sajátos hazafiságot igyekszik beleoltani. Ez a konzervatív színezetű patriotizmus azonban nem utasítja el egyértelműen a megelőző korok honvédő harcainak költészetét sem. A hazai nyelv és könyv szeretetét más országok irodalmának a megismertetésével kapcsolja össze, mégpedig éppen a francia irodaloméval, amely felé ugyanebben az időben kezd tájékozódni az első felvilágosodott magyar írócsoport. Ennek az interferenciának a révén, akarva-akaratlanul is, Bessenyeiék hatását erősíti. Az eredeti szöveg terjedelméhez igazodó tolmácsolás pedig, noha sok mindent elhagy és átalakít, fontos – bár, mint a fentiekből kiderül, még erősen kezdeti – állomás az idővel egyre tömörebbé, tartalmában és formájában fokozatosan hűségesebbé váló magyar műfordítás történetében.²⁷

VÖRÖS IMRE

²⁷ A TELEKI ÁDÁMÉT követő magyar *Cid*-fordítások bibliográfiáját ld. KARL LAJOS: *Corneille a magyar irodalomban* c. közleményében, ItK 1910. 112–15. TELEKI munkájáról a pozsonyi *Magyar Hirmondó* 1781-ben emlékezik meg röviden, értékelés nélkül (31^{dk} levél, 244–245.). 1792. ápr. 20-án bekövetkezett halála alkalmából a bécsi *Magyar Kurir* közöl hosszú nekrológot (38. szám, 597–602.), amely a „nagy Hazafi, nagy Tudós, nagy Keresztény, Királyi Belső Titok Tanács, és a' Hazai Fő-Kormány Széknél való-ságos Tanácsos Uri Férjfi” érdemeit méltatja, külön kiemelve erkölcsi emelkedettségét, amely bizonyossága annak, „kit vesztett légyen el benne ezen kised Magyar Haza”. (Id. h. 598.) Corneille magyarországi recepciójáról átfogó képet ad MUCSI JÓZSEF: *La fortune de Corneille en Hongrie*; Acta Univ. Szegediensis (Acta Romanica) I. 1964. 31–71.

A VÖRÖSMARTY–BAJZA–TOLDY „TRIÁSZ” NEGYEDIK TAGJA

STETTNER-FENYÉRY-ZÁDOR IRODALMI SZEREPÉRŐL

Fenyéry Gyula annak a Stettner Györgynek volt írói álneve, aki később Zádorra magyarosított. A névváltoztatás egyik formájában sincs semmi rendkívüli, ezúttal azonban a három különböző név jól érzékelteti egy tehetséges irodalmár pályájának három részre szakadását. Azét, akiről okkal mondhatta akadémiai emlékbeszédében Tóth Lőrinc: „... ha nem is alkotott korszakot képező műveket, mint Vörösmarty, ha nem is volt vezér és pályatörő, mint Kazinczy és Kisfaludy: de volt hű munkás, segéd és bajtárs, bátor lovajga az új szellemnek.”¹

Életének első és második szakasza között nincs törés, de a névcseré mégis határozott fordulatot fejez ki: Stettner György Fenyéry Gyula néven a magyar irodalom zászlajára esküdött föl. Azért hangsúlyozzuk ezt, mert a 19. század elején olyan családban, ahol a gyerekek anyanyelvként szívták magukba a németet, bizony nagy volt a német nyelvterület – vagy legalább a kétnyelvűség – csábítása.² E választást csak megkönnyítette, hogy Stettner családja inár nemzedékekkel korábban beleolvadt a magyar nemességbe. (A Berzsenyiekkal is rokonságban voltak, az irodalmi álmokat melengető fiatalember azonban csak huszonnégy éves korában ismerkedett meg a nagy költővel.) Vas megyében, a tiszta magyar lakosságú Dukán született, 1799-ben. Apja a falun gazdálkodó művelt nemesek életét élte, ám korai halála után öt gyermekére nem maradt olyan vagyon, ami ezt az életformát legkisebb fiának is biztosíthatta volna. Stettner Györgyre tehát a reformkorban oly nagy szerepet játszó elszegényedett nemes ifjak sorsa várt, – azzal az igen jelentős többséggel, hogy hazuról – kétnyelvűségén kívül is – szokatlan mély szellemi igényeket hozott.

Iskolába Kőszegen, majd a színvonalas pápai kollégiumba járt. Itt kötött életreszóló barátságot – a később Vörösmarty életében is jelentős szerepet játszó, Ossiant, keleti és északi költőket fordító – Fábíán Gáborral. Az utóbbi életrajzírója, Jancsó Benedek³ hívta föl a figyelmet iskolájuk legérdekesebb tanárának, a kantianus eszméket

¹ TÓTH LŐRINC: *Zádor György Magyar Akadémiai rendes tag Emlékezete*, Pest, 1869

² A reformkor költői általában jól tudtak németül, de a magyar nyelvterületről származók, pl. VÖRÖSMARTY és BAJZA komoly erőfeszítések árán tanultak meg. VÖRÖSMARTY ezt részben börszönyi tartózkodásának köszönhetette, mivel az itteni lakosság németül beszélt, BAJZA pedig ezért ment – először – Pozsonyba.

³ JANCÓSÓ BENEDEK: *Fábíán Gábor élete és irodalmi működése*. – Az aradi Kölcsey-egyesület megbízásából – Arad, 1885.

terjesztő s ezért az ifjúság „megrontásával”, a vallás-erkölcs alapjainak megtámadásával vádolt Márton Istvánra. Művében idézi Fábíán Gábornak Édes Alberthez 1874-ben írott levelét: „Márton szegény a maga transzcendentális világában (más szóval a létezőn kívül, a nem létezőben) akarta feltalálni a valót . . . S milyen büszkéké voltunk mi Pápán egykor ezzel a Kant-féle philosophiával a dogmatikus ellenében!” Jancsó ehhez azt fűzi hozzá, hogy maga Fábíán egyrészt „gyakorlatias életszemlélete” alapján, másrészt a konzervatív irodalmi körökhöz fűződő szoros családi kapcsolatai következtében idegenkedett Mártontól. (A *Mondolat* hírhedt szerzője, Somogyi Gedeon édesanyja testvére volt.) Fábíán tehát nem tartott azokkal a diákokkal, akik Mártonban „a haladás és felvilágosodás bajnokát látták”. Barátja, Stettner azonban — követjük még mindig az idézett művet — „ortológus környezetben is neológus tudott lenni.” Néhány évvel későbbi „vázlatfüzetéből” ismerjük 1819-es kis könyvtárát, s ennek listája tanúsítja korán fölébredt érdeklődését a kantiánus filozófia iránt.⁴

Stettner Pápa után Győrben tanult tovább, s valószínűleg innen származik barátsága Deák Ferencsel, akit aztán ő ismertetett össze Vörösmartyval. Ezekben az években a győri tanulmányi kerület igazgatója Fejér György volt, akit 1824-ben azért neveztek ki a pesti Egyetemi Könyvtár élére, mert pedagógiai tevékenységét veszedelmesnek minősítették.⁵ Ferenczi Zoltán felületes és sok tekintetben pontatlan Deák-életrajzából⁶ tudunk Fejér jelentős szellemi hatásáról és a későbbi „haza bölcséhez” fűződő kapcsolatáról, ami valószínűsíti, hogy a már ekkor jelentős tudós Stettnerben is erősítette a szellemi igényeket.

A Vörösmarty-filológia sokat találgatta, mikor kezdődött a költő ismerettsége Stettnerrel. Adatok hiányában csak arra hívjuk föl a figyelmet, hogy kapcsolatuk a pesti egyetemen is kezdődhetett,⁷ ahová mindketten 1817 és 1820 között jártak, s ahol ugyanabban az évben, 1824-ben tettek ügyvédi vizsgát. Az viszont, hogy Stettner egy évvel Vörösmarty után, 1821-ben ment csak Dukára, ahol jogi vizsgájára fölkészült, arra mutat, miszerint egy évfolyammal a költő alatt járt. Jogi végzettségével Arad megyében kapott állást, ahol nem érezte jól magát, s 1826 tavaszán ismét Pestre költözött, hogy Fenyéry Gyula néven jelentős irodalmi szerepet vállaljon.

⁴ STETTNER „vázlatkönyve” nyolcvannyolc könyvet sorol föl, köztük kettőnek tárgya KANT filozófiája. — MTA Kézirattára: Ms. 1185.

⁵ TÓTH ANDRÁS szíves közlése — az Egyetemi Könyvtár történetére vonatkozó kutatásai alapján.

⁶ FERENCZI ZOLTÁN: *Deák élete*, 1–3. köt. Budapest, 1904.

⁷ VÖRÖSMARTY egyetemi pályafutása jórészt földeritelen, s egyelőre — adatok hiányában — földerithetetlen. Csak annyi bizonyos, hogy 1820 őszén PERCZELÉKKEL Börzsönybe ment, az egyetemet ezután csak jogi vizsgája végett kereste föl.

Erre a szerepre azokban az években készült fel, amelyekről Tóth Lőrincz azt írta: „Dukán gazdálkodott”.⁸ Életrajzi tanulmányát, ízlését, műveltségét, irodalmi eszményeit Fábián Gáborral folytatott levelezése és már említett 1819-es vázlatfüzete alapján ismerjük. Az életforma, amit ennek alapján rekonstruálni tudunk, azért is figyelmet érdemel, mert a reformkor számos szereplője készült pályájára hasonló körülmények között. Nem sokat tudunk a Perczel-ház légköréről, de valószínűleg az is hasonló lehetett azokban az években, amikor Vörösmarty ott nevelősködött. E hasonlóságot két alapvető körülmény szem előtt tartásával tételezzük föl: az egyik az életforma zártsága, a másik — ezen belül — a divatos szellemi áramlatok uralma. Előre kell bocsájtanunk persze azt a rendkívül fontos különbséget, hogy Stettner otthon volt, s nem ismerte — a költővel ellentétben — a kiszolgáltatottság, megalázottság vagy a vélt megaláztatások keserűségét.

Azért idéztük ironikusan Tóth Lőrincz szavait, mert Stettner érdeklődésében a gazdálkodás semmi szerepet nem játszott. Ez bizonyos pontig érthető is, hiszen tudta, hogy más megélhetést kell választania. Másrészt viszont a gazdálkodással járó természet- és népközelségről való lemondása is megnyilvánul ebben. Leveleiben — akár csak Vörösmarty börsönyi műveiben — nyoma sincs, hogy néha kilépett a házból, a kertből s látta a földeken folyó munkát, észrevette azokat, akiktől kenyerét kapta. Vörösmarty esetében erre természetes magyarázat, hogy Börsöny környékén németek laktak, a „nép” németül beszélt, s elszigeteltségének azért nincs súlyosabb nyoma, mert ide is magával hozta gyermekkorának falusi élményeit, s már Görbön ismét kiszakadt a szalonokba és lugasokba zárt életforma keretei közül. Más falun élő fiatalok is megismerték az „adózó nép” súlyos gondjait, mint azt Bajza József néhány évvel későbbi írásai tanúsítják.⁹ Stettnerre azonban — ekkor még — az jellemző, hogy a leg súlyosabban azért marasztalja el Kiss Ádám kéziratos verseit egyik levelében, mert azokban sok a „konyhai szó” és népies fordulat.¹⁰ A századforduló körül születettek átlaga csak a huszas évek második felében, s még inkább a harmincas évek kezdetén távolodott el attól a világtól, amelynek reprezentatív költője Kisfaludy Sándor volt, s amelynek fíncmkodó ízlése még nagyon soká hatott, többek között a polgári származású fiatal Toldy Ferencet is irányította.¹¹ E

⁸ TÓTH LŐRINCZ: *i. m.*

⁹ Az „adózó nép” nehéz helyzetéről BAJZA egy 1826-os országgyűlési „paszquilusában” és bátyjához írt levelében írt.

¹⁰ STETTNER Duka, Sept. 2ld 1821. keltezésű levele Fábiánnak. OSZK Kézirattára, Levelestár.

¹¹ Vö. a BAJZA — TOLDY levelezés hangnemével. *Bajza József és Toldy Ferenc levelezése*. Sajtó alá rend. és jegyz.: OLVÁNYI AMBRUS. Budapest, 1969.

melegházi világban a bezártság és elszigeteltség érzete, a valóságos élmények hiánya természetesen megnövelte az olvasmányok fontosságát, a személyes kapcsolatok mélységét és érzelmi hőfokát.

Stettner Fábiánnal ugyanazon az érzelmileg túlfűtött hangon levelezett, ahogy Toldy Bajzával, s amit sem Fábián, sem Bajza, — s még kevésbé Vörösmarty — nem vett át. Leveleiben rengeteg divatos kifejezést, érzelmi közhelyet találunk. Mélyen átítatottak a byronizmus és wertherizmus szellemével: mélabúval, reménytelenséggel, világfájdalommal. Művészileg jelentéktelen versei végtelenül meszterkéltek. Amikor Szentistván éjjelen az erdőben sétál, persze a jövőről álmodik és epekedő verset ír:

A' csillagos Égnek pislogó mécseit
 Sóhajtva nézem
 'S valyon Lilám rájok
 Tőlük az kérdezem
 Véti 'e szemeit?¹²

„Lila”, akiről itt szó esik, Csokonai Lillájáról kapta nevét, a valóságban a Komárom megyei Csepen élt s Thaly Juliskának hívták. Sem társadalmi helyzetük, sem szülői rosszindulat nem tiltotta őket egymástól, sűrűn találkoztak is; jegyességük azért nyúlott hét évre, mert Stettnernek egzisztenciát kellett — volna — teremtenie. (Házasságuk anyagi alapját végül Juliska hozománya tette lehetővé.) Mindez sokféle érzelmi hullámot kavarhatott, de Stettner ezeket csak egyszer érinti, nem sokkal házassága előtt egy Vörösmartyhoz írott levelében. Addig, amikor földidei szerelmesét, „bíbor szája égő rubinjai” jelennek meg előtte, s „hó érzeményeire” gondol. (Például *Az Éneklő Mimilihez* című versében.)¹³

A „hó érzemények” azért érdemelnek némi figyelmet, mert elemzésük érzékelteti, hogyan transzponálódik a 19. század elején egy valóságos szerelem az irodalmi fogantatású költészethez szükséges élményforrássá. Erre a célra a házasság kérdését oly határozottan elősegítő hús-vér lányt elérhetlenné és eszményivé kellett tennie. Olyanná, aki a bizalmas együttlétek alatt sem ébreszt testi vágyat, s aki után csak epekedik, álmodozik, mint Vörösmarty Perczel Etelkáról. A szalonokban és lugasokban olvasgató, társalkodó fiatalember képzetét az álmodozás szabadítja föl. E fölszabadítást azonban erősen korlátozzák az olvasmányok, s a szerelemnek is divatjuk hatásához kell idomulnia: azaz eleve elérhetetlennek, fájdalmasnak,

¹² STETTNER Pest October 12^{kén} 1820. keltezésű levele FÁBIÁNNAK. OSzK Kézirattára, Levelestár.

¹³ L.: STETTNER „vázlatkönyvében” Duka Ápril 2d 1823 keltezéssel. MTA Kézirattára, Ms. 1185.

lemondónak kell lennie. A költőnek erre volt szüksége, mert — amint Fábíánnak 1823-ban írta:¹⁴ „Én részemről azt tartom Kisfaludyval: hogy *Szerelem és Hazafiúság* nélkül minden eddig volt és még leendő nagy Poetának Quintessentiaja is keveset ér”. Stettner költői célkitűzéseiben a divatos szerelem kapott nagyobb hangsúlyt, de ez sem jutatta költői sikerekhez.

Irodalmi sikereit másnak köszönhette. Már 1819-ben meglepően jó és nagy könyvtára volt, amiben a magyar költészetet még Kisfaludy Sándor képviselte a legnagyobb súllyal, s világirodalmi tájékozódásáról a divatos Matthison, Körner és Kotzebue művei tanúsodtak. Már itt föltűnik azonban Goethe és Schiller jelentőségének korai fölismerése és a tudományos, történeti, esztétikai munkák nagy száma. Könyveinek legnagyobb része német nyelvű, noha tudjuk, hogy már a huszas évek elején olvasott olaszul és franciául is.¹⁵ Egy 1822-es szonettjében¹⁶ Cervantes, Schlegel és Shakespeare nevét emelte ki a világirodalomból példakép gyanánt; s mivel az említett könyvtárlistában csak a német tudós műveit találjuk meg, arra következtethetünk, hogy Schlegel ébresztette föl érdeklődését Cervantes és Shakespeare iránt.

Ez fordulatot hozott irodalmi tájékozódásában, amit tovább erősített korai kapcsolata Kazinczyval és az újabb magyar irodalommal. (Kazinczy tiszteletére utal — levelein kívül — fentebb idézett szonettje is.¹⁷) 1823. szeptember 9-i levelében¹⁸ számolt be Fábíánnak arról, hogy „Augustus 29dikén volt első szerencsém Berzsenyi Dániel rokonommal itten Dukában egy társaságban össze jönni.” Örvendező híradását október 1-én¹⁹ érdekes beszámolóval egészíti ki arról, hogy a „tegnapi egész napot Berzsenyi Dániel társaságában töltöttem...” Az idősebb rokon és a nagy költő iránti tisztelet hangjába azonban már beszivárog valami azokból a gondolatokból, amelyeket Kölcsey nevezetes Berzsenyi-kritikája ültetett el. Irodalomkritikai készültségéből fakadó iróniával ismerteti

¹⁴ L. a 10. jegyzetet.

¹⁵ Jellemzően a német kultúra befolyására és arra, hogy más nyelveken megjelenő lapokat milyen nehéz volt megszerezni, például a francia romantika GOETHE által is nagyra becsült folyóiratát azok is német közvetítéssel olvasták, akik — mint STETTNER — tudtak franciául. (Vö. az angol–német poezisról megjelent cikkével. Tudományos Gyűjtemény, 1828. II. sz. 109.)

¹⁶ A *Szonett* című vers kézírata az említett „vázlatfüzetben” 1822-es dátummal található. Megjelent a Hebe 1825-ös számában.

¹⁷ Itt jelent meg először a *Zalán* bodrogi lányának motívuma:

Utóbb a Bodrog mellé vándoroltam:
Hol egy Költő – Bölcs, felfogá lakába
A vándor-Lyányt, s Árpád nyelvén tanítja,
S ez Őt, Sophieját halhatatlanítja.

¹⁸ MTA Kézirattára, Ms 4755/184 – 196.

¹⁹ Uo. Keltezése: Duka October 1őjén 1823.

beszélgetésüket, amelyben Berzsenyi arra intette, hogy — idézzük:

— „ne Gothetől vegyek leczkét, hanem a' görögöktől, azoknál van a' való egyszerű Fenség; megvallotta, hogy azon kifejezéseket, melyeket Kőlcsey dagályosoknak nevez Schillertől és Matthisontól vette. Nem szereti ő ha a' Poeta okoskodik, a' versben csak a' szívnek és képzeletnek kell uralkodniok nem az észnek. . . Engem nagyon intett hogy Drámában írjak azon az úton legtöbbet is lehet használni a Honnak, a' Drámákban való szegénységünk lévén a nemzeti Játékszín fel nem emelkedhetéséncz egyik oka, 's legtöbb becületet 's hasznot is lehet várni.”

A megélhetési lehetőségét kereső ifjúnak szóló utóbbi tanács azért érdemel figyelmet, mert hasonló reményekkel élt az ifjú Vörösmarty.²⁰ Számunkra azonban fontosabb a képzeletnek a költészetbeli szerepét kiemelő utalás.

Stettner már 1820-ban arra szólította föl barátját: „írjál romántice”²¹ s ezzel az elsők között fogalmazza meg a romantika igényét.²² Ennek szellemében vitatja Fábíán Gáborhoz írott Duka Sept. 21-d 1821 keltezésű levelében²³ Rummy Károly Györgynek a festészet és költészet hasonlóságát hirdető elméletét.

„A' festő tartománya inkább a' látható természet — írja — 's legfőbb érdeme és fénye enck hív másolásában áll, a' Költőé inkább az elvont, a' láthatatlan, felségesebb! A' Festő ha jó festő csak másoló a' Költő pedig teremtő, — az a maga Prototyponjait állítja szereink eleibe ez önteremtett Ideáljait zengi jobbára, — a' Festő csak olyakat fest, akár természet után akár phantasiajából a' mellyeket ha a' magok valóságában vagy élve láthatnánk még jobban fognának bennünket gyönyörködtetni és bájolni, — a' Költő pedig a' szebb lelkesedés órájában olyakat lát 's olyakat állít előnkbe mellyek az avatlan szem előtt örök homályban rejteznek. . .”

Nincs igaza tehát Rumynak, aki a költőt és festőt „egy kalap alá vonta”. A látható ábrázolásában a festőé az elsőbbség, de a lélek rajzában és az indulatok festésében a költőé. (A zenében pedig — teszi hozzá — a hangulaté, ahogy ezt Haydn „Esztenőszakaszai” azaz *Évszakok* című oratóriuma igazolja.) Ime tehát Stettner már 1821-ben megfogalmazott egy olyan igényt — egy magánlevelében —, amit majd a „szem nem látott, fül nem hallott” kifejezésére törekvő barátja, Vörösmarty Mihály iyegkszik megvalósítani az évtized második felében.

Érdekes utalást találunk a romantikus ízlés térhódítására a fenti levélhez mellékelt — Fábíán Gáborhoz szóló — versében. Ebben a „Ganges partjain” dalolva járó Hafiz-fordítót ünnepli, s kifejezi várákozását: „zengvén dalod, magad, 's istenülő / Hafizod halha-

²⁰ Smeretes, hogy VÖRÖSMARTY helyzetének megváltozását a Salamon majd *A bujdosók* kiadásától és sikerétől remélte — hiába.

²¹ STETTNER levele Fábíánnak, Pest October 12^{kén} 1820. OSzK Kézirattár Levelestára.

²² FENYŐ ISTVÁN dolgozta föl az első romantikus kezdeményezések irodalmát eddig a leg részletesebben. Vö.: F. I.: *Nemzet, nép — irodalom*, Budapest, 1973.

²³ STETTNER — FÁBÍÁNNAK, OSzK Kézirattára, Levelestár.

tatlanítod.”²⁴ Azon kívül, milyen jól ismerte Stettner a perzsa költőt, az is figyelmet érdemel, miként állítja szembe a befejező szakaszban a hideg realitást a tündéres álmokkal:

A' jövőre, képzetem ecsete
Gyönyörű scénákat festeget,
De a' Való fagyos lehellete
Elfújja a' tündér képeket.
Ah lesz e, hogy tündéres álmaim
Teljesedésbe inehessenek?
Hiszem, hogy lesz.

Idézett levelében számol be arról, hogy a „Magyar Poesis Tudományos Történetének” megírására készül. E munkájához már 1819-től gyűjtötte az anyagot. Többször említett vázlatfüzetében két helyen is összeírta a magyar irodalomtörténet legfontosabb szereplőit. Ezzel kapcsolatos költői rangsora érdekesen tanúskodik egyfelől a klasszicizmus és szentimentalizmus mély hatásáról, másfelől a romantikus szellem előretöréséről. Stettner így vall:

„Én előttem legnagyobb Poeta Himfy, utánna Ossian, Ovid (a Metamorphosisért) Virgil (:az Eneisért [Sic!]), Berzsenyi, Vitéz, Schiller, Matthison, Gesner, Dayka etc. Virgil Georgicon a semmivel sem különb Poezis Colummella Kertész könyvénel, Horatzot szeretem mind ki az élet minden állapotjára alkalmazható regulákat versbe foglalta de Poetanak középszerűnek tartom kivéven azon darabjait melyeket valóságos Eroticus lélekkel írt, 's amellyek teszik előttem minden Poetai érdemét. . .”

Ezután még külön kiemeli Kisfaludy Sándor szerelmi és hazafias költészetét, majd Berzsenyi nagyra értékelését azzal indokolja, hogy alkalmi verseit is „valódi philosophiai szellemmel” írja.

Itt tartott Stettner szellemi fölkészülésében, amikor Vörösmarty költészetére fölfigyelt. Duka December 3d 1823. keltezésű levelében²⁵ találjuk a következő mondatot: „Örülök, hogy Vörösmartyban ismét egy jeles költőt látok fejtődni.” Minden bizonnyal helyes a Vörösmarty-irodalomnak az a föltételezése, hogy ez már válasz Fábián elvesztett levelére, amelyben az 1824-es (1823 végén megjelent) Auróra alapján figyelmeztette barátját a fiatal költőre. Erre vall az is, hogy Stettner a továbbiakban részletesen ír az Auróráról.²⁶ Mégsem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy Fábián egy régebbi

²⁴ Vö. JANCSÓ BENEDEK i. m. — FÁBIÁN HAFIZ fordítása: *Hafiz perzsa költő Divánjából ghazeák s töredékek*, Pest, 1824.

²⁵ STETTNER – FÁBIÁNNAK, OSzK Kézirattára, Levelestár.

²⁶ Az említett Auróráról részletesen írt FÁBIÁNNAK DUKA Március 16d 1824 keltezésű levelében (OSzK Levelestár). Legtöbbre KISFALUDY KÁROLY, majd CZUCZOR, HIMFY

ismerősük költői tehetségére hívta föl barátja figyelmét. Mindez találgatás persze, tény viszont az a levél, amelyben Stettner 1824 tavaszán eposz írására biztatja Fábiánt. S ez azért érdemel figyelmet, mert annak megfogalmazásában olvashatjuk a *Zalán* költőjének elvi indítékait, aki hamarosan minden kétséget kizárólag legbensőbb barátja lett Vörösmartynak. Így írt Stettner Fábiánnak:²⁷

„... előttem legalább az Eposz annál kedvesebb 's annál több tért enged is a' költeményes kidolgozásnak, mennél messzebb, 's úgy szólva az istenek korával határos időbe ragad vissza. A' szerencsés kidolgozás iránt is teljes reménnyel vagyok mind azért mivel az Eposz írásához megkívánandó képességedet ismerem, de leginkább azért, mivel sejtem, hogy ezt célirányosan fogod használni, az Eposzíró pályán utolérhetetlen koszorús Olaszokat választván példányodul.²⁸ Én a száraz Kalvinista Eposznál illetlenebbet nem ismerek, mert ez rendszerént vagy a' Hisztoria vagy a' Didactica Spárájába vág, a'mit nem szenvedhetek; 's minek utánna mi már a' bájos pogány műthoszokat nem használhatjuk, éljünk a' keresztény műthológiával 's Angyalok, tündérek, gygászok, boszorkányok etc. etc. pótolják a' hajdani jótevő és kártékony Istenek híját, mint Ariostonál s az én imádott Tassomnál. . .”

Irodalmi példakép-ajánlatát néhány nappal később²⁹ Wieland *Oberon*-jával – „egy Tündér Eposszal” – és Milton *Elveszett paradicsom*-ával egészíti ki. Fábián tervezett eposzából csak részletek készültek el, s azok is csak évtizedekkel később jelenhettek meg – kegyeletből.³⁰ Vörösmarty azonban mintha megfogadta volna ezeket a nyilván neki is elmondott tanácsokat, mindenesetre egyre messzebb távolodott az időben, egyre nagyobb teret engedett a képzeletnek, megteremtette saját mitológiáját – tündérekkel, boszorkányokkal, nemtőkkel, allegorikus figurákkal –, s úgy látszik, az említett irodalmi példákat sem hagyta figyelmen kívül.

Stettner és Vörösmarty levelezése nagyon hézagosan maradt ránk. Bizalmas barátságuk jele, hogy Vörösmarty egyedül neki tett – meglehetősen homályos – célzásokat Perczel Etelka iránti szerelmére. Azt pedig hogy szellemi képességeit milyen sokra becsülte, az is jelzi, hogy vele vitatta meg fontosnak érzett nyelvészeti kérdéseit. Stettner rendszeresen megírta véleményét Vörösmarty új műveiről és más olvasmányairól, főleg a hazai irodalom újdonságairól. Külön figyelmet érdemel a zseni-költő és tudós költő akkoriban időszerűvé

és HORVÁT ENDRE műveit tartja. Csak az „említésre méltóak” között vannak „a derék Vörösmarty édes dalai [kitől KAZINCZYVAL én is sokat várok]. . .”

²⁷ STETTNER levele FÁBIÁNNAK, Duka Március 23d 1824. OSzK Kézirattára, Levelestár.

²⁸ TASSO hatása az eposzíró VÖRÖSMARTYRA közismert.

²⁹ STETTNER levele FÁBIÁNNAK, Duka Aprilis 21d 1824. OSzK Kézirattára, Levelestár.

³⁰ JANCSÓ BENEDEK *i. m.* – FÁBIÁN *Attila*-eposza a Kisfaludy Társaság Évkönyve XII. kötetének 65–77. lapján jelent meg.

vált vitájában elfoglalt korszerű álláspontja. Ő figyelmeztette Vörösmartyt 1826. január 13-i levelében, hogy akikben

„praedominál a genie, többnyire szerencsésebb ízléssel írnak, mint olvasnak; így Fáy, így Berzsenyi, ki előtt legfőbb Dramaticus Kotzebue 's legelső Magyar Író Szent Miklóssy. A legjobb Aesthetikusok többnyire nem genieek mint Kazinczy, mint Lessing, ki a' genie czímet magától poflé ígéretével tiltá el. Kivételek a' tudományos égneek olly ritka jelenetjéi, mint Schiller és Walter Scott. . .”³¹

Ekkor tehát Stettner már fölényesen nézi le Kotzebuet egy korszerűbb ízlés nevében, s a fiatalabb nemzedékből elsőik között kérdőjelezi meg Kazinczy tekintélyét — Csokonai, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi és Vörösmarty művészi eredményeire gondolva.

Ugyanebben a levélben arról is szól, hogy szívesen szerepet vállalna a bontakozó irodalmi — illetve még inkább nyelvi — harcokban. Túl van már azon a csalódáson, hogy Kisfaludy Károly nem vette föl verseit az Aurórába, s *A' szonett* című versének megjelenése az 1825-ös Hebeben sem csábítja többé költői babérok után. A kérteltek mélyen lelkébe fészkeltek magukat. „Tudom mit ér a' Literatori híresedésnek is aranyfüst koronája 's fejkábító tömjénezése, 's ezekre ugyan nem sóvárgok; de még más felől a' mai Literaturai vizes időkben gomba módra szaporodó nyomorult Poetácskák légióját sem kívánom szaporítani . . .” — írta 1823. december 3-³² említett levelében Fábiánnak. Álláspontja később módosult, de abból, amit már 1821-ben leszögezett nem enged:³³ „A Magyar Poezis Tudományos Történetének nálam munkában lévő Előrajzolatja hogy valaha világot lásson nem hiszem; mert készületlenül föllépni nem akarok . . .” Amikor 1824 februárjában elmarasztalja Toldy *Haramiák*-fordítását, ennek megfelelően teszi hozzá véleményéhez: „Olvasnunk kell előbb s tanulnunk: s az olvasottakat jól megemésztienünk, a tanultakat asszimilálnunk s azután írunk . . .”³⁴

★

Az a két év, amit Stettner „uraságok kenyerén” Blumenthalban és Világosvárott töltött, közelebb hozta az élethez és valósághoz. Egzisztenciális gondjai — őt is, mint annyi mást — kiragadták ifjú éveinek mesterként világból. Az elmaradott Magyarországon szem-

³¹ STETTNER levele VÖRÖSMARTYNAK — Vörösmarty Akadémiai Kiadás 17. kötet 133., Budapest, 1969.

³² L. a 25. jegyzetet.

³³ L. a 10. jegyzetet.

³⁴ STETTNER levele FÁBIÁNNAK, Duka Február 24d 1824. keltezéssel. OSzK Kézirat-tára, Levelestár.

be kellett néznie a korabeli értelmiségre nehezedő súlyos álláshiánynyal. A jogi végzettségű fiatalember előtt kenyérkereseti lehetőségek csak a kulturális központoktól távoli uradalmakban nyíltak, ahol a szellemi életnek — levelezésen és olvasáson kívül — semmilyen lehetősége nem volt. A „barbár” környezetet Stettner nem sokáig bírta. 1826 tavaszán Pestre költözött, amit felesége hozománya és áldozatkész fölfogása tett lehetővé. Nagyon szerény tervekkel érkezett. Amint Kazinczyhoz intézett 1826. március 23-i leveléből tudjuk,³⁵ arra gondolt, belép a Helytartótanácshoz gyakornoknak abban a reményben, hogy öt-hat év alatt „fizetésbe fog jöhetni”.³⁶

Világszemléleti változására mutat, hogy fentebb idézett levele³⁷ szerint lelkesen olvasta a „Magyarországi Revolúciók Történetét”.³⁸ Ezzel párhuzamosan a rossz, csupa divatos közhelyből álló versek szerzőjét egyik Vörösmartyhoz írt levelében³⁹ valósággal költővé emeli a szülőföld szeretete:

„... harmadnapon Dukába értem — írja. — Akármit mondjanak a' fagyos bölcsekdedők, csak ugyan más ösztön hozza vissza az embert honjához de még ennek keblében is szülőföldjéhez, mint melly barmot szokott aklába húzni. Bizonyos lágy érzelem fogja el a' legkeményebb kebelt is azon a' tájékon, mellynek ege mosolygott vagy zordonkodott felettünk, a'melly látta érzeménycinket fejlEDEZNI 's nyilni, 's a' szárnyékony tündér évek arany álmaikat 's felleg váraikat támadni és enyészni, épülni és omlani. Biztos ismerősök képeiben tűnik-el minden bokor csörgő patak zúgása, sőt érthető szellemi hangokat susog fülünkbe a' lengő szellő is. Egy szóval minden ismert tárgy, minden szokott hely, első édes emléket ébreszt bennünk azon környéken, mellyben élő kedveseink laktak s elhunyt szülőink és rokonink tetemeik porladnak. . .”

Mindebben lehetetlen föl nem ismerni a Vörösmarty-hatást, a szemléleti változás azonban kétségtelen. S ez alapvető lépés ahhoz, ami majd a reformkor irodalmi — és politikai — harcaiban Stettneret is nemzedékét a haladás útján vezetni tudja.

A szülőföld szeretete a tágabb haza megismerésének igényévé fejlődött a következő években. Olvasmányélmények helyett tapasztalatokat gyűjtöttek Vörösmartyval, amikor — jórészt Stettner összeköttesei révén — végig vendégeskedték a dunántúli irodalom nevezetesebb otthonait. Vörösmarty — miután hosszan váratott

³⁵ Kazinczy *Levelezés* XXI. köt. Budapest, 1909. 572.

³⁶ Ugyanerről tudósítja TOLDY is BAJZÁt Pest, Május 30. 826 keltezésű levelében. *Bajza – Toldy levelezés*, Budapest, 1969. 307.

³⁷ L. a 34. jegyzet.

³⁸ STETTNER olvasmánya valószínűleg a Rákóczi-szabadságharc történetét földolgozó híres munka: *Historie des révolutions de Hongrie ou l'on donne une idée juste de son légitime gouvernement*, Hága 1793. — lehetett. A kor kedvelt — haladó szellemű olvasmánya volt.

³⁹ STETTNER levele VÖRÖSMARTYnak Simonyi (Vas V-ban) Június 10d 1825 keltezésel Vörösmarty Akad. Kiad. 17. kötet 78.

magára —⁴⁰ 1827. május 26-án érkezett meg Csepre, ahol barátja apósa, „Tek. Thaly István főbíró” házában töltötte a tavaszt. Innen keltek néhány nap múlva útra, hogy meglátogassák Guzmicsot, Horvát Endrét, Kisfaludy Sándort, Berzsenyit és közös barátjukat, az ifjú Deák Ferencet. Utazásukról Stettner ismét apósa házába tért vissza, és innen számolt be június 25-én Toldynak arról, hogy mindenütt barátságos fogadtatásra találtak, s csak a távoli Somogyba, Berzsenyihez nem jutottak el. Külön kiemeli, hogy Sümegen Himfy „nagy emberséggel s nyájassággal” fogadta őket.

Pestre költözésekor irodalmi barátai már Fenyéry Gyula néven tartották számon. Költői álmok helyett más irodalmi feladatokra készült 1826 tavaszán. Bajza Józsefhez szóló, Pest Május 12. 1825. keltezésű levelében⁴¹ említi Toldy Ferenc először egy bizonytalan irodalomtörténeti vállalkozás tervét, amiből egy év múlva magyar irodalmat német nyelven ismertető kézikönyv terve kinőtt. Toldynak azonban szép terve megvalósításához — mint annyi más esetben — szorgalmán és lelkesedésén kívül vállalkozó kedve, ötlete és némi pénze is volt. A megvalósítást Stettner gyűjtőmunkájának köszönhette,⁴² akitől nem csupán adatokat kapott, de aki rendelkezésre bocsájtotta forrásokban és könyvritkaságokban gazdag gyűjteményét is.⁴³ „In Verbindung mit Jul. Fenyéri herausgaben von Fr. Toldy”⁴⁴ — olvassuk a *Handbuch der Ungarischen Poesie . . .* címelő oldalán, s ez a megfogalmazás némileg érzékelteti, hogy a nevezetes mű alapját Stettner szorgalmas munkája adta.

A *Handbuch* előkészítésében játszott szerepe mellett Fenyéry tekintélyét az 1827-es Auróráról a Tudományos Gyűjteményben közzétett *Könyv-vizsgálata* alapozta meg.⁴⁵ Ezzel nyilvános bizonyosságát adta sokoldalú fölkészültségének. A Horvát Endrével foglalkozó beve-

⁴⁰ STETTNER írja TOLDYNAK Csep, Május 19d 1827 keltezésű levelében: „Vörösmartyt a neki tett időhatárhoz képest még ma és holnap várom s néhány nappal tovább is; azonban már alig lehet remélnem feljövételét. . .” — MTA Kézirattára MIL 4 r. 104.

⁴¹ Bajza — Toldy levelezés 216.

⁴² TOLDY írja BAJZÁNAK Pest, Május 30. 826. keltezésű levelében: „Stettner maga is dolgozik egy historijáján literaturánknak, s hogy az jó lesz, van okom reményleni.” — Bajza — Toldy levelezés 307.

⁴³ TOLDY írja BAJZÁNAK Június 13. 826. keltezésű levelében: „Ragályi . . . 1808-ban (helyesen: 1806-ban) egy »Segítő« nevű folyóírást indított, de 6. (helyesen: 7.) füzetével megszűnt. Elsejétt STETTNER ajándékából birom. A könyv ritka. STETTNER gyűjteményében több munkák vannak, mellyek kézi könyvem kidolgozásánál nagy hasznomra lesznek. . .” — Bajza — Toldy levelezés 317.

⁴⁴ A FENYÉRY név utolsó betűjének írása következetlen, néhol: „i”. A *Handbuch. . .* osztrák-német fogadtatására jellemző a *Jahrbücher der Literatur* című bécsi folyóirat 1829. I. számának 179–197. lapján megjelent részletes és a magyar irodalomban való jelentős tájékozódásra valló ismertető, amelynek külön érdekessége az ifjú Vörösmartyt kiemelt elismerése.

⁴⁵ *Tudományos Gyűjtemény* 1827. I. 69–99.

zetőben a múltat idéző epikus művek elégiai, „keservesen édes” hangvételére tett megjegyzése jó szemű kritikusra vall. Nagyobb jelentőségű azonban a hosszabb második rész, ami a kitűnő Solt Andor figyelmét is elkerülte, noha Kisfaludy Károly ürügyén kifejtett dramaturgiai értekezése nyilván hatással volt Vörösmartyra.⁴⁶ Irodalomtörténeti érdeklődésére jellemzően a magyar drámatörténetet ismertető részt Bornemisza Péter *Magyar Elektrádjával* kezdi és Kisfaludy Károly új műveivel zárja. A jelen egyik fő gondját abban látja, hogy a „külföld legkülönösebb termékei, jók és rosszak: Aischülos és Kotzebue, Schakespeare és Schickander sat. a’ legzavar-
tabb tarkaságban hozattak által.” E Vörösmartyék útját tisztító gondolat után – August Wilhelm von Schlegel nyomán, de kitűnő összefoglalásban – a tragédia és komédia különbségeinek elemzése következik világirodalmi példákon.⁴⁷ Filozófiára épített esztétikájában ismételten fölveti a művek és valóság viszonyát. Kiemeli a „képmásolati valóság (portraitmässige Wahrheit)”, a „charakterek és cselekmény” valóság hitelének fontosságát. Híven a festő és költő lehetőségeit taglaló – korábban idézett gondolataihoz – ismét a magasabb rendű „másolás” (ma azt mondanók: tükrözés) mellett foglal állást. A társadalmi mondanivalónak a vígjátékban játszott nagyobb szerepét így indokolja: „A Tragédia legmagasabb komolysága utoljára mindig a véletlenre megyen ki, s tárgya tulajdonképpen a véges kül-lételnek (äuseres Daseyn), s a végtelen bel-idomnak (innere Anlage) harcok. A vígjáték megszelídített komolysága ellenben, a tapasztalás körén belül állapodik meg. A sors helyébe a történet lépik, mert az éppen tapasztalati megfogata annak, mi hatalmunkban nem áll.” Gondolatmenete úgy követi a német teoretikusét, hogy egyszerre nyit távlatot a romantikus törekvéseknek és a valóság-ábrázolás igényének. A magyar romantika leginkább Vörösmarty költészetében magvalósuló kettősségét készíti ezzel is elő – főleg azáltal, hogy az idegen fogvatartású gondolatokat szervesen ágyazza a magyar irodalom világába. Így válik lehetővé, hogy elsőik között hirdesse Kölcsey kiemelkedő jelentőségét mondván: „Legteljesebb készületű ’s legjózanabb ihletű műphilosophusunk, csak nem egyedül múltó, hogy ezen nagy jelentőségű czímmel tisztel-
tessék, egyszersmind elsőrendű költőink egyikök...” Ennek aláhúzására nyilvánosan kifejti zseni-elméletét: a „legnagyobb geniek többnyire aesthesis alapos teoria híjjával vannak, mint Shakespeare; és a’ legjobb ihletésű Kritikusok többnyire nem geniek...” Kivéte-
tel: „Schiller és a’ Magyar Helikon egyik kevésége, Kölcsey”

⁴⁶ A Vörösmarty Akad. Kiad. 14. kötetének 286–298. lapjain olvasható VÖRÖSMARTY dramaturgiai műveltsége című összefoglaló nem említi.

⁴⁷ FENYÉRY fejtegetése nyilvánvaló hatással volt TOLDY FERENCNEK az 1828-i és 1829-i Auróráról írt bírálataira – *Tudományos Gyűjtemény* 1828. I. 85. és 1828. XI. 104.

A romantikáról szóló rövid eszmefuttatás után következik végül Vörösmarty méltatása, melyben rámutat műveinek „romános” jellegére. A „Magyar Epost, Zalánna és Cserhalommal, azon culminatioi pontra vitte fel – írja ezután –, mellynél az már alig fog felebb emelkedhetni.” Utal a költő magyar irodalmi „őseire” is, Faludi Ferenc és Zrínyi Miklósról hivatkozva. Külön figyelemre méltó az az ügyesség, ahogy Vörösmarty kiemelését előkészíti. Először leteszi a – meglehetősen üres – tisztelet voksát az „öreg” Horvát Endre előtt, majd Kisfaludyról dramaturgiai értekezést ad, Kölcseyt Schiller mellé állítja, s végül látszólag szerényen, de annál nagyobb nyomatókkal méltatja fiatal barátját.

E sokat ígérő dolgozat után meglepően keveset publikált. Nem akarjuk ezzel lebecsülni sem az 1829-es Auróráról írt rövid ismertetőjét, sem az *Ezeregy éjszaka* magyar kiadásának recenzióját, még kevésbé a Le Globe nyomán német közvetítéssel készített összefoglalóját az angol és német költészetéről⁴⁸ – hiszen valamennyi a kor jobb színvonalát jelenti. Nem vonta ki magát az irodalmi harcokból sem, sőt az ő „szerény kérdései” robbantották ki a nevezetes Conversations-pört.⁴⁹ A fiatalok győzelmével végződő háborút azonban nem ő, hanem az elszántabb harcos, Bajza vívta meg. Közismert, hogy Wigandnak, a Lexikon kiadójának válaszában a kortársak Döbrentei Gábor hangját vélték fölismerni. Fenyérynek erre vonatkozó – *Egy szó Döbrenteiről* című⁵⁰ – viszontválasza a harcban ugyan kisebb szerepet kapott Bajza írásainál, alapvető nyelvtani hibákat és fordításbeli félreértéseket kimutató filológiai kritikája azonban tudományosan megsemmisítő.

Maga Fenyéry is sokat fordított. Mégsem alaptalan Bajza panasz a Toldyhoz szóló 1829. augusztus 11-i levelében arról, hogy a tervezett Külföldi Játékszín megvalósításához hiányoznak a fordítók. Csak Kazinczy elkészült műveire számíthat, mert „Helmecezy, Stettner nem arra valók. Az ő fordításoknak csak lingvistikai tekintetben lehetne becsök, a' költő lelkébe olvadni nem tudnak, pedig nekem ez kell inkább, mint amaz...”⁵¹

⁴⁸ FENYÉRY GYULA: *Az angol – német poézisről* (Tud. Gyűjt. 1828. II. 109.). Az *Ezeregy éjszaka* magyar kiadásáról (Tud. Gyűjt. 1829. IX. 94. Az 1830-as Auróráról Tud. Gyűjt. 1829. XI. 98.).

⁴⁹ – r – y: Kérdés, Tud. Gyűjt. 1830. I. k. 128–129. A jelzés STETTNERÉ, amint ezt BAJZÁNAK TOLDYHOZ írott Pest, Martius 1-én. 1830. keltezésű leveléből tudjuk is: „Stettner a Tudományos Gyűjteményben néhány kérdést teve WIGANDHOZ a Conversations lexikon iránt, hol egyikét szuró szó is vala elejtve...” *Bajza – Toldy levelezés* 489. és jegyzetek: 668.

⁵⁰ Felső Magyar-országi Minerva 1830. és önállóan is: hely n. 1830.

⁵¹ BAJZA Pest, August. 11d. 1829. keltezésű levele TOLDYNAK. *Bajza – Toldy levelezés* 467.

Fenyéry munkásságának nyomtatásban megjelent része nem egészen indokolja azt a fontosságot, amit szerepének a kor irodalmárai tulajdonítottak. Kazinczy, Kisfaludy, Vörösmarty, Bajza, Toldy és mások levelei tanúsítják, mennyit dolgozott a háttérben, elsősorban Vörösmarty helyett. Közismert, a költő oly mértékben összpontosította erejét és idejét az alkotómunkára, hogy az élet számos más tevékenységére nem maradt sem figyelme, sem kedve. A kortársak, ha Vörösmarty terveire, munkájára, véleményére voltak kíváncsiak, általában Fenyéryt kérdezték meg, több levélre is ő válaszolt. Gyakran olvassuk, hogy Vörösmarty csak sétál; a napi munkát ilyenkor Fenyéry vállalta magára. Gondozta kéziratait, elvégezte helyette a korrektúrát (amit Vörösmarty unt és utált).⁵² 1827 vége és 1833 januárja között – filológiailag tisztázhatatlan, de közismerten – nagy szerepe volt a Tudományos Gyűjtemény szerkesztésében.⁵³ Tisztázhatatlan, milyen mértékben befolyásolta Vörösmarty szerkesztői elképzeléseit, mennyit olvasott és szervezett helyette, mivel e munkájának mindössze annyi kimutatható jele van, hogy -r. -y. jelzéssel ő írta az irodalmi életről tudósító híreket. Tudjuk azt is, rögtön ahogy Vörösmarty megkapta a szerkesztői állást, segítségére sietett. Általános fölfogás szerint Vörösmarty fő feladata az volt, hogy a nevesebb írókat – Horvát Istvántól Kölcsey Ferencig⁵⁴ – megnyerje a folyóiratnak. E cél szolgálatában írta Stettner 1828. március 6-án rokonának, Berzsényi Dánielnek a következőket: „A Tudományos Gyűjtemény redactioját az én igen kedves barátom Vörösmarty vevé-által, s szíves tisztelete mellett könyörög Kedves Uram Bátyámnak, méltóztassék őt akárminemű becses dolgozásaival segíni...”⁵⁵ Később barátja távolléte vagy betegsége esetén önállóan szerkesztette a lapot. Kazinczy egész természetesen fordult hozzá 1831. március 8-án: „Itt küldöm az Úrnak, édes barátom a mi feől tegnap előtt szoltam s minthogy képelem, hogy Vörösmarty barátunk betegsége alatt a Tudományos Gyűjtemény radactio-jával az Úr fog bajlódni...” rábízta munkáját.⁵⁶ Ismeretes, hogy Vörösmarty már 1829-ben le akart mondani a Tudományos Gyűjtemény szerkesztéséről,⁵⁷ de anyagi okokból nem tehette meg. Aligha véletlen, hogy szándékát aztán éppen akkor valószínűsítette meg,

⁵² Ismeretes, hogy később BAJZA és TOLDY adták ki munkáit, az utóbbi csinálta helyette korrektúráit, s hajdani diáktársa, SALLAI másolta kéziratait.

⁵³ VÖRÖSMARTY 1827. december végétől 1833. január elejéig szerkesztette a *Tudományos Gyűjteményt*.

⁵⁴ DEÁK FERENC Kehidán December 20-án 1827. keltezésű levele STETTNERHEZ. – Közölte: PUKÁNSZKY BÉLA, ItK. 1936. 305–318.

⁵⁵ STETTNER Pesten, Mészáros utca 992. Marc 6d. 1828. keltezésű levele BERZSENYI DÁNIELHEZ. – MTA Kézirattára MIL. 4 r. 120.

⁵⁶ *Kazinczy Levelezés XXI.* kötet Budapest, 1909.

⁵⁷ Vö. Bajza–Toldy levelezés 467.

amikor Stettner Pápára költözött tanárnak s így nem tudott többé annyit segíteni.

Stettner szerkesztői ambíciójára már nagyon korán fölfigyeltek. Toldy 1826. június 11-én új tervével, a kritikai lapok kiadásával kapcsolatban arról írt Bajzának,⁵⁸ hogy a „redactiot (majd) St [ettner] viszi, a mit szeretek, igen szeretek, mert így én egy nagy gondtól menekszem, s mert nálánál alkalmasabbat alig lehetne találni.” Az utóbbiról sokan meg voltak győződve. Amikor évekkel később az akadémia egyik ülésén „arról vala szó, hogy ki legyen a Társaság Folyó-írása Redactora”, Kazinczy is Fenyéryt óhajtotta „mint legtöbbek”.⁵⁹ Kisfaludy Károly — ránk maradt szerződésük tanúsága szerint⁶⁰ — szintén őt választotta a kiadás előtt álló Jelenkor szerkesztőjéül.

★

Kisfaludy halála azonban megakadályozta e terv megvalósítását. Stettner pedig egyre jobban érezte az erkölcsi kényszer szorítását, hogy családja megélhetéséhez tisztességes mértékben járuljon hozzá. Mivel ezt az irodalom nem tette lehetővé, s Pesten megfelelő állást nem talált, 1833-ban Pápára ment tanárnak. Tagja volt a „Tudós Társaságnak”, s Vörösmartynak ezután is sokat segített — különösen szótárszerkesztési munkákban. Az irodalmi élet mégis elvesztette egyik sokra hivatott főszereplőjét, akire pedig éppen a harmincas években fontos feladatok vártak volna, hiszen ő, aki a népdal „divatba hozásá”-nak egyik kezdeményezője volt, egyben⁶¹ korának leg-tájékozottabb irodalmárai közé tartozott. (Lenyűgözve olvashatjuk például a Németországban utazgató Toldyhoz írt egyik levelét,⁶² amelyből kiderül, hogy műveik alapján mindazokat ismerte, akiket barátja fölkeresett, sőt a legfrissebb újdonságokról is tudott.) 1833 után Fenyéry fokozatosan eltűnt a Kazinczy emlegette „kis körből”, amely az irodalomban vezetős szerepre tört, s a „szép négyest hármassá” szegényítette.⁶³

⁵⁸ Bajza — Toldy levelezés 316. — A Kritikai Lapok tervét TOLDY már korábban, így március 20-i levelében említi, sőt panaszkodik is, hogy „plánját” KISFALUDYÉK eltulajdonították és a szerkesztésre Fenyéryt kérték föl, aki „magára vállalta”. — Bajza — Toldy lev. 290.

⁵⁹ KAZINCZY Pesten Martz. 11d. 1831 keltezésű levele WESSELÉNYI MIRLÓSNAK. — Kazinczy Levelezés XXI. kötet 484.

⁶⁰ MTA Kézirattára Ms 938/c.

⁶¹ BAJZA Oroszi Július 31d. 1828 keltezésű TOLDYNAK írott levelében említi ezt. — Bajza — Toldy levelezés 439.

⁶² STETTNER Pest, november 15d. 1829. keltezésű levele TOLDYNAK. MTA Kézirattára MIL. 4 r. 112.

⁶³ BAJZA így írt STETTNERNEK 1833. január 30-i levelében: „Iry édes barátom, különben azt hiszem, hogy a pápai életbe szerelmesedvén, barátaidat elfeledted, hogy a szép négyest hármassá akarod csinálni. . .” — Bajza József Összegyűjtött Munkái, Sajtó alá rend. BADICS FERENC. Bp. 1900–1901. VI. köt. 390–391.

Elsők között ismerte föl a kézirat irodalomtörténeti forrásértékét, elsők között gyűjtötte az írók levelezését is. Pápa, Nov. 6d, 1843 keltezésű levelében⁶⁴ arról biztosítja Toldyt, hogy hamarosan előkeresi gyűjteményéből Csokonai Vitéz Mihály „pajkos levelét” Sándor Dánielhez, lemásolja és elküldi. Lemásolja, mivel az értékes eredetit nem hajlandó kezéből kiadni. Igéretét néhány nap múlva teljesítette,⁶⁵ s arra is kötelezte magát, hogy somogyi kapcsolatai révén utánanézet ottani Csokonai-leveleknek. 1844-ben küldött is újabb fölkeresett Csokonai-levelet (másolatban).⁶⁶

1848–49 Stettner — azaz immár Zádor — György fölött sem múlt el nyomtalanul. A szabadságharcban játszott szerepe miatt elvesztette állását, s sorsának következő fordulatai meglehetősen homályosak. Mindenesetre a Bach-korszakban hivatalt vállalt, majd Bécsben dolgozott magas beosztásban.

A hatvanas években a hétszemélyes tábla bírása volt, s ezzel szokás magyarázni, hogy a nála lévő Vörösmarty kéziratokat és leveleket nem adta át a költő életrajzán dolgozó Gyulai Pálnak sem.⁶⁷ Ezzel kapcsolatos álláspontja a beavatottak előtt már ismert lehetett, hiszen 1859-ben Kazinczy Gábor hasonló kérését is megtagadta, s a következőket írta a közbenjáró Toldynak: „... viszonyaim, miket te nem értesz vagy érteni nem akarsz, nem engedik meg Kazinczy Ferenczceli levelezésem közzé tételét...”⁶⁸ Ám a követ-

⁶⁴ MTA Kézirattára MIL. 4 r. 112.

⁶⁵ STETTNER Pápa, Nov. 11d. 1843. keltezésű levelében a következő bevezető után közli CSOKONAI levelének másolatát TOLDYVAL: „a levél 8d részbe hajtott negyedívre van írva.

Komárom. 19 Jan. 798.

Kedves Barátom Uram!

Nem régiben érkezvén haza, azonnal sajnós nyavalyába estem, a melyből tsak tegnap kezdtem enyhülni. — A rövid időhöz képest sem akartam, indulatomnak valamely tsekély jeladását elmulatni, ezen levélkémben, vagy Levél-urfiban, a mely tsak olyan vett forma. — Barátom Uram! ha van az Urnak szánkója, tsak szán-utat vegyen hozzá, s kimegyek egy verdung Fársángokra a Csepi *Seminariumba*. — Fel megy é az Ur Pestre *Esküzt Jegyzőnek?* pro uteriori practiceione in partibus si... Jonis Interpedaneis?

— Mozog a Kotsi s: e... ajánlom magamat

Pataki szivességébe

Barátom Uramnak

jó ba...

Az Urnak Sándor Dániel Urnak barátja Csok...

gosan Csepen...”

A levélhez STETTNER még a következő jegyzeteket fűzte: 1. a kitörölt szánutat (másolatban áthúzva — TTE) az én másolási hibám. 2. a kipontozott helyek a levél szélével leszakadtak. 3. a czimen a *barátságosan* fölött az ó fölébe tett éket maga Cs. huzta keresztül.”

⁶⁶ STETTNER Pápa, Május 15. 1844. keltezésű TOLDYHOZ SZÓLÓ levele mellől azonban a CSOKONAI-levél másolata hiányzik. — MTA Kézirattára MIL. 4. r. 112.

⁶⁷ Lásd a Vörösmarty Akadémiai Kiadás több kötetét.

⁶⁸ ZÁDOR GYÖRGY Bécs, Nov. 23d. 1859. keltezésű levele TOLDYNAK. — MTA Kézirattára. MIL 4. r. 122.

kezőkből kiderül, hogy tiltása nem politikai, hanem erkölcsi okokból fakadt:

„A közlöttem levelet vissza kaptam. — Írja. — Te abban is bántást keressz, hogy azokat nem egyenest hozzád küldtem, hanem, még pedig harmadik kéz által, Vörösmartynéhoz! Amde ha higgadtan tekintéd a dolgot, azt kellene következtetned, miszerint én nem csak hinni, de tudni, s szükség esetén bizonyíthatni is kívántam, hogy azon levelek Vörösmartyné bele egyezésével mentek sajtó alá. . .”

Tisztelnünk kellene ezt az álláspontot, ha Vörösmartynéval vagy más élő személlyel kapcsolatos levelekről volna szó. De nem így van. A kéziratok forrásértékének ismerője nyilvánvalóan azért ilyen aggodalmas, mert attól fél, hogy a fiatal Vörösmartyhoz szóló Kazinczy-levelek (és más kéziratok) „árulkodóak” lehetnek. Azzal a tudatos törekvéssel találkozunk tehát, amelynek célja a költő eszményképpé magasztosítása volt. Olyan eszményképpé, amely a kiegyezésre készülő Magyarország politikai irányítói ízlésének, erkölcsi és világiéleti fölfogásának megfelelt.

Ennek jegyében *vigyázzott* oly féltő gonddal a Bécsben élő Zádor helyett Deák Ferenc — rendkívüli nagy politikai elfoglaltsága mellett — Gyulai készülő Vörösmarty-életrajzára. Ezt szolgálta Toldy mellőzése,⁶⁹ majd az adatokat gyűjtő Gyulai udvarias elutasítása,⁷⁰ s végül magának a kéziratnak gondos „cenzúrázása”. Jellemző, hogy Gyulai — a kiadó minden sürgetése ellenére — addig nem merte nyomdába adni kéziratát, amíg Deák át nem olvasta.⁷¹ Deák és Zádor elzárkózása miatt Gyulai munkájában fokozott szerepet kellett kapnia a harmadik fiataalkori barátnak, Fábián Gábornak. Megdöbbentő módon azonban Fábiánnak idevágó levelei hiányoznak Gyulai hagyatékából,⁷² noha későbbi — jelentéktelen — korrespondenciáját gondosan megőrizte. Akad az ügyben más meglepetés is. Fábián Gábor, a kéziratgyűjtő Zádor barátja a következő föltűnően naiv választ adta a levelezését publikálás végett kérő Abafy Lajosnak: „Két év előtt (1874) tartott szemlekor, midőn Önnek az az életrealó eszméje még meg nem született, hogy irodalomtörténe-

⁶⁹ Vö. a Vörösmarty Akadémiai Kiadás

⁷⁰ DEÁK FERENC a következőket írja Pusztai Lászlón aug. 9-én 1864 keltezésű levelében GYULAINAK: „Engem Vörösmartyval Zádor ismeretett meg, ha emlékeztem nem csal még talán 1824-ben. Zádor kinek ily dolgokra hü emlékezete van, leg jobban meg mondja még talán a' napot is. Ez idő óta zavartalanul állott fenn szoros barátságunk. *Egyes adatokat életéből, leg alább olyanokat, miket Ön nem tudna, én nem tudok mondani. . .*” (Az én kiemelésem — TTE) — *Gyulai Pál levelezése. . .* Sajtó alá rend. és jegyz.: SOMOGYI SÁNDOR, Bp. 1961.

⁷¹ GYULAI PÁL Pest május 2. 865. keltezésű levele Ráth Mórhoz egyértelműen bizo-nyítja ezt. — L. *Gyulai Levelezés* 527.

⁷² L. az OSZK kéziratára katalógusait.

tünkhöz magánosok ily szerény rejtekéből is adatokat gyűjtsön s napvilágra hozzon, sokat, a legnagyobb részt elégettem, minők voltak pl. . . nagy halmaz levelet, különösen Zádor György, Vörösmarty barátaimtól stb. Most bánom, hogy ez Autodafét elkövettem. Ezentúl megtartok mindent. De az újabbról csak halálom után rendelkezem. Juttatok annak idején belőlük kegyednek is.”⁷³ Irja pedig mindezt Gyulai adatgyűjtő munkája után!

Szomorú tény, hogy a sokra hivatott Zádor György utolsó irodalmi szerepe a Vörösmarty-kéziratok sorsával kapcsolatos. Márpedig közismert, hogy e kéziratokból viszonylag kevés maradt csak ránk, ennek egy része is a véletlen jóvoltából, s főleg a levelezés nagyobbik fele lappang, elpusztult vagy elpusztítottatott.

TAXNER-TÓTH ERNŐ

⁷³ ItK. 1893. 224. KARA GYŐZŐ: *Fábián Gábor levelezése.*